

ОРЧУУЛАГЧИЙН ХЭЛЗҮЙН ЧАДАМЖИЙН ТУХАЙД

Г.Бат-Учрал⁶⁴
В.И.Павлов⁶⁵

***Abstract:** Due to the current situation, learning a foreign language has become a necessity for everyone. As a result, everyone who speaks a foreign language is daily facing with the situation to do the translation if necessary. This raises the issue of translation quality, which is directly or indirectly related to the translator's knowledge and reception and production competences of the mother tongue and the target language. Linguistic competence is an important part of a translator's linguistic knowledge, and this time we have analyzed how linguistic competence is reflected in the Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Assessment.*

Түлхүүр үг: Европын олон хэлний суурь хөтөлбөр, орчуулагч, харилцааны чадамж, хэлмэрч, хэл зүйн чадамж

Техник технологийн хөгжлийг даган гадаад хэлийг бие даан суралцах боломж хүн бүрд бий болсон нь нэг талаараа мэдээ мэдээлэл олж авах, насан туршдаа сурч боловсрох зэрэг хувь хүний хэрэгцээ шаардлагыг хангаж байгаа хэдий ч нөгөө талаараа хэлтэй хүн олшрохын хэрээр тэдгээрийн мэдлэг чадвар, орчуулгын чанарын асуудлыг хөндөх шаардлага гарч байна. Гадаад хэлтэй хүний хоёрдогч хэлний мэдлэг, ур чадвар, хандлагын түвшнийг Европын олон хэлний суурь хөтөлбөр (ЕОХСХ)-т дурдсан байдаг бөгөөд орчуулагчийн мэдлэг, ур чадвар, хандлагыг уг хөтөлбөрт хэрхэн тусгасантай дүйцүүлэн авч үзэх боломжтой юм. Манай улс гадаад хэлний мэргэжилтэн бэлтгэж эхэлснээс хойш гадаад хэлний сургалтад хэлзүй орчуулгын аргыг түгээмэл хэрэглэж ирсэн бол сүүлийн 20-гаруй жил харилцааны аргыг сургалтад хэрэглэж ирлээ. Тухайн үед хэлний мэдлэгээс хэлэхүйн чадварт чиглэсэн сургалт давамгайлж байсан бол өнөөдөр хэлэхүйн чадвараас хэлний мэдлэг рүү чиглэсэн сургалт голлох байр суурьтай болсон нь хоёрдогч хэлийг харилцааны нэгэн хэрэглүүр гэдэг талаас авч үзэх болсонтой холбоотой бөгөөд гадаад хэлний сургалтад харилцааны аргыг илүү чухалчилсаар байна. Гэвч энэ нь харилцаанд ороход хэл зүйн чадамж хэрэггүй гэсэн үг биш бөгөөд тухайн хэлээр харилцахад өөрийн бодол, санаагаа бүрэн дүүрэн илэрхийлэхэд зайлшгүй шаардагдах чадамж гэдгийг анхаарах хэрэгтэй.

“Орчуулагч”-ийг монгол хэлний их тайлбар толь бичигт “орчуулах ажил эрхэлдэг хүн, дуун хөрвүүлэгч” гэж тодорхойлсон бөгөөд ажиллах салбар, тухайн салбарт гүйцэтгэх үүргийг ажил мэргэжил судлалын бүтээлүүдэд дараах байдлаар ангилсан байна.

Хэвлэл, мэдээлэл (Батбаатар, 2019) болон соёл урлагийн салбарын (Батбаатар, 2019) хэл шинжээч, орчуулагчийн ажлын байранд хэл шинжлэлч, толь бичиг зүйч, орчуулагч, дохионы хэлний орчуулагч, хэлмэрч ажиллахад тохиромжтой гэж үзсэн байна.

⁶⁴ МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Европ судлалын тэнхим

⁶⁵ Доктор Ph.D, МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Европ судлалын тэнхим

Хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүл зүйн салбарын орчуулагч нь “хүний шууд ярьж буй яриа, цаасан дээр буулгасан болон дохионы ярианы текстийг нэг хэлнээс нөгөө хэл рүү орчуулна. Эх материалын утга, агуулга, мэдрэмжүүд, орчуулгын дараа хадгалагдсан эсэхийг эх тексттэй тулгах буюу эсвэл зохиогчтой ярилцаж шалгана” (Нарангарав, 2014) гэж тодорхойлсон байна.

Хэвлэл мэдээллийн салбарын орчуулагч нь “Бичмэл материал, кино, радио, телевизийн нэвтрүүлэг, онлайн мэдээллийг орчуулах, ажил хэргийн уулзалт, хэлэлцээрийн үед шууд (синхрон) орчуулга хийх, гадаад, дотоодын иргэд, жуулчдад орчуулга хийж үйлчлэх зэрэг мэргэжлийн үүрэгтэй ажиллаж, шинжлэх ухаан, технологи, бизнес, урлагийн бичмэл материал, тогтмол хэвлэлийг орчуулах, (эх материалын утга санаа, нэр томъёо, ойлголтын оноосон утгыг зөв орчуулах), ажил хэргийн уулзалт, хэлэлцээрийн үед шууд (синхрон) орчуулга хийх, гадаад иргэдийн аяллыг зохион байгуулахад оролцох, гадаад иргэд, зочдыг дагалдаж орчуулга хийх, гадаад иргэд зочид буудалд байрлах, түр амьдрахад нь орчуулга хийж үйлчлэх, гадаад улс орныг зорьж байгаа өөрийн орны иргэд, ажил хэргийн хүмүүс, жуулчдад орчуулга хийж үйлчлэх, кино, радио, телевизийн нэвтрүүлэг, онлайн мэдээллийг орчуулах, компьютер, техник хэрэгсэл ашиглан орчуулга хийх, дохионы хэлийг орчуулах, хурал, уулзалт зэрэг арга хэмжээг орчуулж мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулах зэрэг ажлыг хийж гүйцэтгэнэ (Гомбо, 2013) гэж тодорхойлсон байна.

Европын ажил мэргэшлийн хүрээнд “**Орчуулагч** нь бичмэл эхийг нэг болон олон хэлнээс нөгөө хэлнээ буулгах бөгөөд эхийн найруулгын өнгө аясыг орчуулж буй хэлнээ хадгалж, худалдааны болон үйлдвэрлэлийн баримт бичиг, хувийн бичиг баримт, сэтгүүл зүй, роман, зохиол бүтээл, шинжлэх ухааны бичвэрийг орчуулна”, **хэлмэрч** нь багагүй мэдээллийг тэмдэглэл хөтлөх замаар хүлээн авч, утга агуулгын нарийн өнгө аясыг хадгалан нөгөө хэлнээ шууд хөрвүүлнэ” гэж дэлгэрэнгүй тодорхойлсон байна.

Дээр дурдсанаас харахад орчуулагч нь хэлний мэдлэгээс гадна харгалзах салбарын онцлогоос шалтгаалан зайлшгүй эзэмших олон салбарын мэдлэг, ур чадвар, хандлагад тасралтгүй суралцах нь зүйтэй бөгөөд мэдлэг, ур чадвар, хандлагын түвшнийг хөдөлшгүйгээр тогтоох нь боломжгүй юм.

Энэ удаад бид орчуулагч, хэлмэрчийг монгол хэлний тайлбар тольд дурдсан “**орчуулагч**” гэдэгт багтаан авч үзлээ.

Харин “**competence**” хэмээх нэр томъёоны хувьд **чадавх, мэдлэг** (Равдан, 2013), **чадавх, чадвар** (Буяннэмэх, 2004), **хэлний чадвар, чадамж** (Энхбат, 2003), **чадамж** (Алтанцэцэг & Дэлгэрмаа, 2004), **чадамж** (Браун, Хэл сурах, сургах зарчим, 2014), **цогц чадамж** (Гомбосүрэн, 2010), **чадамж** (Щукин, 2014) зэргээр олон эрдэмтэд өөрсдийн хувилбарыг дэвшүүлснээс “**чадамж**” гэх хувилбарыг хэрэглэж хэвших хандлагатай байна.

Хэлийг харилцааны үндсэн хэрэгсэл талаас нь хэрэглэдэг хэдий ч хэл хүний тасралтгүй сурч боловсрох үйлд мөн чухал үүрэгтэй билээ. Ялангуяа гадаад хэлийг хувь хүн нийгмийн хэрэгцээ шаардлагын дагуу сурахаас гадна ерөнхий мэдлэгийн цар хүрээгээ тэлэх, насан туршийн боловсрол эзэмшихэд олон давуу талтай юм. Орчин үед гадаад хэлний мэдлэгийн тухай агуулгад “харилцааны чадамж” гэдэг нь үндсэн нэр томъёо болоод байна. Харин “**хэл зүйн чадамж**” нь гадаад хэлээр амжилттай харилцахад туслах суурь чадамжуудын нэг бөгөөд харилцааны чадамжийн нэгэн дэд хэсэгт тооцож ангилдаг байна. Судлаачид харилцааны чадамжийг хэрхэн тодорхойлсныг хүснэгт 1-г үзүүлэв.

Судлаач	Чадамжийн ангилал	
Канэйл, Свэйн	Хэл зүйн	
	Дускурсын	
	Нийгэм-хэл шинжлэлийн	
	Стратегийн	
Бакман	Зохиох	Хэл зүйн
		Бичвэрийн (дускурсын)
	Аж хэрэглээний	Зорилтот утга илэрхийлэх болон ойлгох
		Нийгэм-хэл шинжлэлийн
Литлвүүд	Хэл шинжлэлийн (хэл зүйн)	
	Дускурсын (бичвэр)	
	Аж хэрэглээний (стратегийн)	
	Нийгэм-хэл шинжлэлийн	
	Нийгэм-соёлын	
Европын олон хэлний суурь хөтөлбөр	Хэл шинжлэлийн	
	Нийгэм-хэл шинжлэлийн	
	Аж хэрэглээний	
Гадаад хэл сурах АНУ-ын стандарт	Хүн хоорондын харилцаа	
	Тайлж тайлбарлах	
	Таниулах	

Дээрх ангиллаас харахад хэл зүйн чадамж нь харилцааны чадамжийн буюу гадаад хэлээр харилцахад шаардагдах мэдлэг чадварын салшгүй нэг хэсэг болох нь харагдаж байна. Гадаад хэлээр харилцахад шаардагдах чадамжийг Европын олон хэлний суурь хөтөлбөр (ЕОХСХ)-т **ерөнхий болон хэлээр харилцах чадамж** хэмээн ангилсан байна (North, Tunde, & Tim, 2018). Ерөнхий чадамжийг “**декларатив мэдлэг** (declarative knowledge/savoir)”, “**гүйцэтгэх ур чадвар** (skills and know how/savoir faire)”, “**экзистенциал чадамж** (existential competence/savoir etre)”, “**сурах чадвар** (ability to learn/savoir apprendre)” хэмээн ангилсан бөгөөд хувь хүний онцлог шинж, нас, суурь мэдлэг, танин мэдэхүйн хөгжил, хувийн туршлага зэрэгтэй холбоотой юм.

Декларатив мэдлэгийг “*ертөнцийн тухай мэдлэг (knowledge of the world)*”, “*нийгэм соёлын мэдлэг (sociocultural knowledge)*”, “*соёл хоорондын ялгааг ухамсарлахуй (intercultural awareness)*” хэмээн агуулгын хувьд нарийн зааглаж, ялгажээ. Декларатив мэдлэг гэж дадлага туршлагаас бий болсон эмпирик мэдлэг болон албан сургалтаар эзэмшсэн онолын мэдлэгийг хэлнэ.

Гүйцэтгэх ур чадварыг “*практик ур чадвар ба нөү хау (practical skills and know how)*”, “*соёл хоорондын ур чадвар ба нөү хау (intercultural skills and know how)*” хэмээн ангилсан нь туршлагаас олж авсан мэдлэгээ олон соёл зэрэгцэн орших өнөөгийн нийгэмд хэрхэн ашиглах тухай ажээ. Гүйцэтгэх ур чадвар гэдэг нь аливаа үйлийг хийж сурсан хүн тухайн үйлээ ухамсаргүйгээр бие даан гүйцэтгэх ур чадварыг хэлнэ.

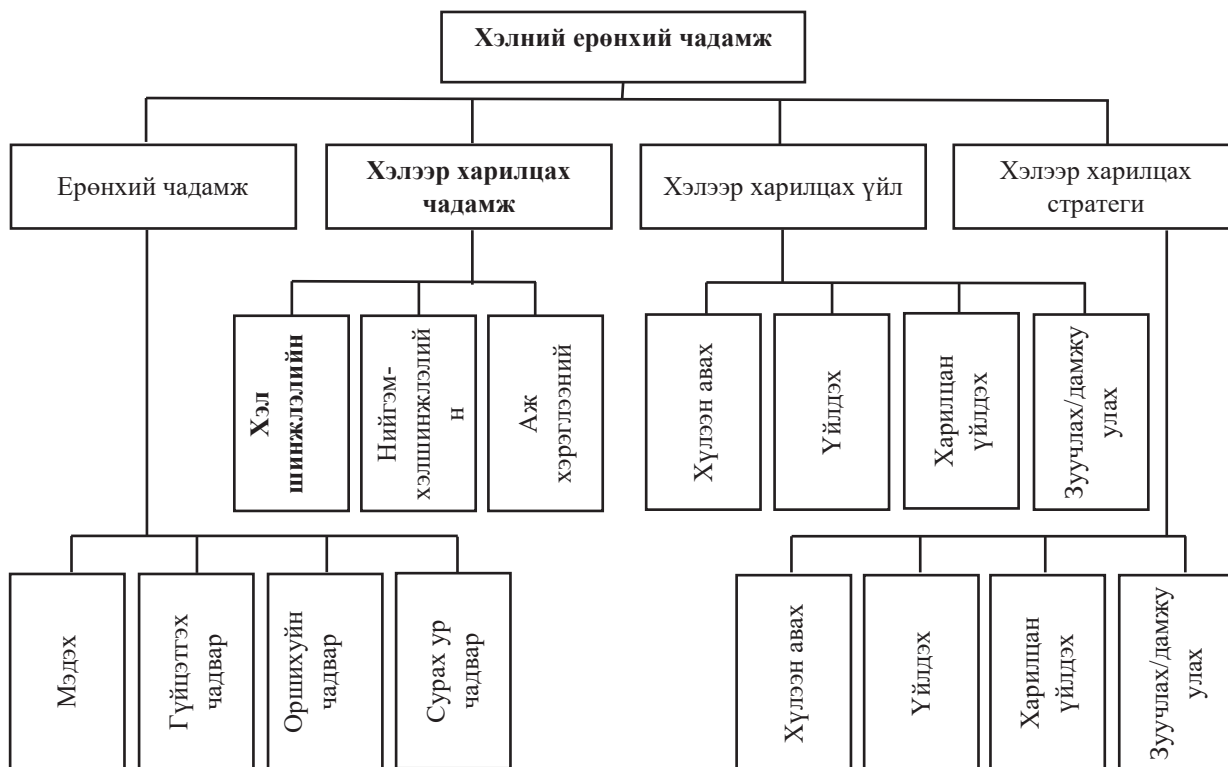
Экзистенциал чадамжийг хандлага, сэдэл, үнэ цэнэ, итгэл үнэмшил, танин мэдэхүйн төрөл, хувь хүний зан төлөв зэрэгт хуваан авч үзсэн байна. Энэ нь хувь хүний онцлог шинж, зан чанар, хандлагын цогц нэгдлийг хэлнэ.

Сурах чадварыг “*хэл ба харилцааны ухамсарлахуй (Language and communication awareness)*”, “*авиа зүйн суурь ухамсарлахуй ба ур чадвар (General phonetic awareness and skills)*”, “*сурах ур чадвар (Study skills)*”, “*бүтээлчээр суралцах ур чадвар (heuristic skills)*” хэмээн ангилснаар сурах олон талт үйл ажиллагааг дэвшүүлсэн байна.

Ерөнхий мэдлэг нь хэлний мэдлэгтэй шууд холбоогүй ч гадаад хэлээр харилцахад чухал үүрэгтэй байдаг. Үүнээс харахад орчуулагчийн мэдлэгийн цар хүрээ хэр өргөн, гүн гүнзгий байх шаардлагатай нь харагдаж байна.

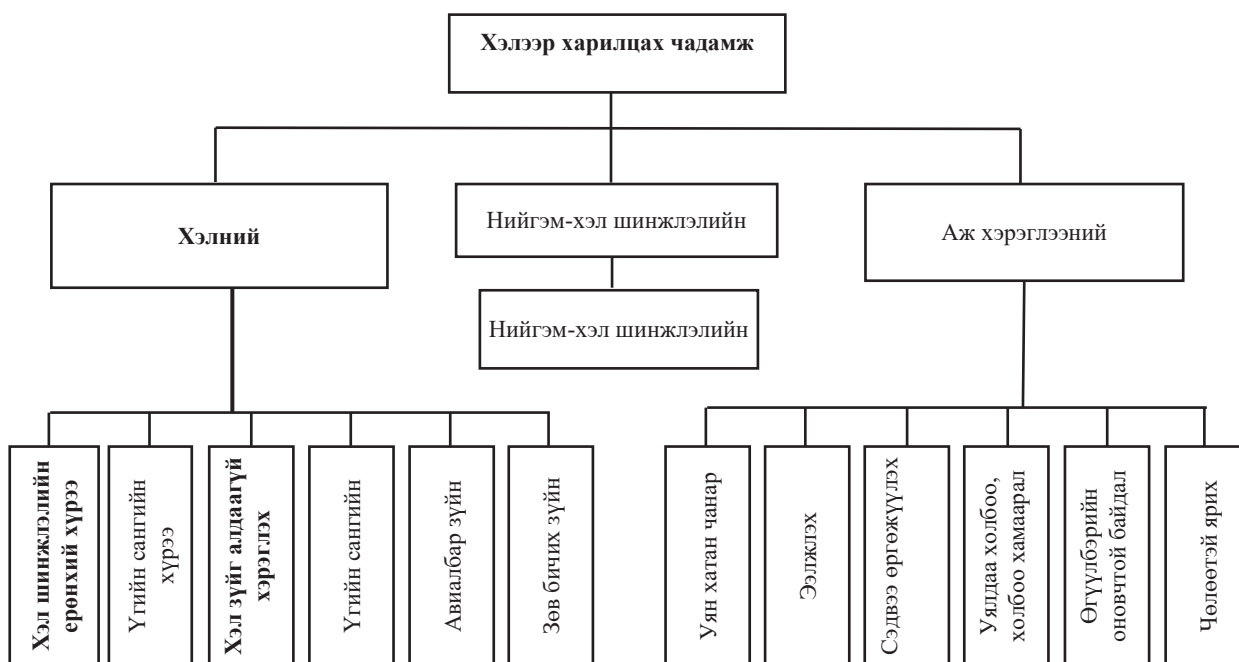
Ерөнхий чадамж болон хэлээр харилцах чадамжийг хэлээр харилцах үйл болон хэлээр харилцах стратегитай хослуулан “хэлний ерөнхий чадамж”-ийн дүр зургийг гаргасан байна.

Бүдүүвч 1. ЕОХСХ-т дурдсан “хэлний ерөнхий чадамж”

Иймд хувь хүний суурь мэдлэгийг харилцааны үндэс буюу хэлээр харилцахад шаардагдах мэдлэгийн чухал хэсэг гэж үзэж болох юм.

Бүдүүвч 2. ЕОХСХ-т дурдсан “хэлээр харилцах чадамж”

ЕОХСХ-т дурдсан хэлээр харилцах чадамжийг “аливаа хэлний хэл зүйн айг аман болон бичгийн аль ч хэлбэрээр нийгэм, соёлын орчин, аж хэрэглээний талыг харгалзан хэрэглэх мэдлэг, ур чадвар” гэж тодорхойлон бүдүүвчилсэн байна. Хэлээр харилцах чадамж гэдэгт хэлний чадамж, гүйцэтгэлийн нэгдлийг голчлон хэлнэ. Хэлний чадамж гэдэг нь хэлний тогтолцоо буюу хэл зүйн дүрэм, үгийн сан, хэлний бүх нэгж, тэдгээрийн уялдаа холбооны тухай хүний суурь мэдлэг бөгөөд нүдэнд үл үзэгдэх чадвар юм. Харин гүйцэтгэл гэдэг нь хэлний чадамжийн бодит илрэл, хэрэгжилт буюу сонсох, ярих, унших, бичих зэргээр хэлийг бодитоор хэрэглэх чадвар юм.

Оновчтой, зөв орчуулах, хэлмэрчлэхэд хэл зүйн мэдлэг чухал болохыг гадаад, дотоодын судлаачид бүтээлээрээ дамжуулан дэвшүүлсээр байна. Канэйл, Свэйн нар хэл зүйн чадамжийг “үгийн сан, үг зүй, өгүүлбэр зүй, өгүүлбэрийн түвшинд илрэх утга зүй, авиалбар зүйн мэдлэг”-ийг багтаасан харилцааны чадамжийн нэг хэсэг юм”, Л. В. Щерба “дүрэм бол ярьж сургана”, эрдэмтэн Э. Равдан “хэл зүйн мэдлэггүйгээр хэн ч хэлээр харилцаж чадахгүй (Равдан, 2005), С. Галсан “... хэл зүйн дүрэм гэдэг нь чанартаа дууны бол нот юм”, Ц. Батмөнх, С. Эрдэнэмаам нар “... дүрэм хэл сургахад туслах үүрэгтэй бөгөөд барилгатай зүйрлэвэл барилгын хэрэгсэл, тоосго зэргийг хооронд нь зүйж тогтооход хэрэг болдог цементэн зуурмаг юм” (Батмөнх Ц., 2014), “хэл зүйн чадамж нь аливаа хэлний хэл зүйн хэрэглэхүүнийг хэрэглэх мэдлэг, чадвар гэж тодорхойлж болно” (Равдан, 2012) гэж үзсэн байна. Гадаад хэлээр харилцахдаа хэл зүйн хувьд алдаагүй, утга агуулгыг оновчтой, тодорхой хүргэх нь чухал юм. Гадаад хэлээр ярихад хэл зүйн мэдлэгээ сэргээн санах болон хэл зүйн зөв хэлбэрийг сонгох нь нэг цаг мөчид зэрэг үргэлжлэх сэтгэхүйн үйл тул хэл зүйн айг алдаагүй хэрэглэхэд багагүй бэрхшээлтэй байдаг.

ЕОХСХ-т орчуулагчийн буюу гадаад хэлний ахисан түвшний мэдлэгтэй хүний хэл зүйн чадамжийг анхан шатнаас ахисан түвшин хүртэл дурдсан бөгөөд хэл зүйн дараах агуулгыг харгалзсан байвал зохино гэж үзсэн байна. Үүнд:

1. Бүрэлдэхүүн махбод буюу бүтээвэр, язгуур бүтээвэр, нөхцөл залгуур.
2. Хэл зүйн олон ай буюу тоо, тийн ялгал, хүйс, тусах/эс тусах хэв, өнгөрсөн, одоо, ирээдүй цаг.
3. Ангилал буюу үйл үгийн хувилал, нэр үгийн ялгал, хавсрал нэр, дайвар үг.
4. Бүтэц буюу нийлмэл үг, хоршоо үг, өгүүлбэрийн бүрэлдэхүүн, энгийн, зэрэгцсэн, хавсарсан нийлмэл өгүүлбэр.
5. Үйлийг илэрхийлэх буюу нэршүүлэх, нөхөх, сэлгэх, хэлбэр хувьсах.
6. Хэл зүйн харьцаа буюу захирах, зохицох, дүйцэх г.м.

ЕОХСХ-ийн хэл зүйн агуулгыг В2 түвшинд “Өгүүлбэрийн бүтцэд санамсаргүй, дүрмийн бус алдаа ховор гаргах хэдий ч бие даан алдаагаа засах, хэл зүйн дүрмийн хэрэглээгээ сайн хянаж чадна. Хэл зүйн дүрмээ үл ойлголцол үүсгэхгүй хэмжээнд дээд зэргээр хянаж хэрэглэж чадна. Хэлний энгийн бүтэц болон хэл зүйн зарим түвэгтэй хэлбэрийг хэрэглэж чадна. Зарим түвэгтэй бүтцийг бага хяналттай хэрэглэхийг зорино”, С1 түвшинд “Хэл зүйн дүрмийн хэрэглээгээ маш сайн хянаж, алдаа бараг гаргахгүй бөгөөд гаргасан олдоог нь олж тогтооход хэцүү”, С2 түвшинд “Өөр зүйлд анхаарсан ч хэл зүйн дүрмийг цогцоор нь хэрэглэж хэл зүйн алдаа гаргахгүй” гэж тодорхойлсон байна. Орчуулагчийн хэл зүйн чадамжийн түвшнийг нарийн тодорхойлох нь бэрхшээлтэй. Гэсэн хэдий ч авиа зүй, үгийн сан болон хэлэхүйн чадварын түвшинд тулгуурлан хэл зүйн чадамжийг тодорхойлох боломжит хувилбарыг хэлний мэдлэгийн түвшин бүрд ялангуяа ахисан түвшинд боловсруулах хэрэгтэй байна.

Дүгнэлт

- Орчуулагчийн гадаад хэлний мэдлэгийн түвшнийг зөвхөн хэл зүйн чадамж бус, хэлний мэдлэг, хэлэхүйн чадвараар нь дэлгэрэнгүй ангилж боловсруулах.

- Хэлний мэдлэгийн өөрийн үнэлгээний загвар асуумж боловсруулах.
- Орчуулагчийг хэлний мэдлэгийн түвшинтэй нь уялдуулан тодорхойлох шаардлагатай байна.

Ном зүй

- North, B., Tunde, S., & Tim, G. (2018). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment (Companion volume with new descriptors)*. Strassbourg .
- Алтанцэцэг, Л., & Д. ж. (2004). *Боловсролын нэр томъёоны англи-монгол товч толь*. Улаанбаатар.
- Батбаатар, М. (2019). *Ажил, мэргэжлийн хөтөч*. Улаанбаатар: Удам соёл.
- Батмөнх Ц., Э. С. (2014). *Гадаад хэл заах онол, арга зүй*. Улаанбаатар: Соёмбо принтинг.
- Браун, Д. (2014). *Хэл сурах, сургах зарчим*. Улаанбаатар: Удам соёл.
- Буяннэмэх, Г. (2004). *Хэл шинжлэлийн нэр томъёоны товч толь (франц-монгол-орос)*. Улаанбаатар.
- Гомбо, Д. (2013). *Мэргэжлээ сонгох нь*. Улаанбаатар: Соёмбо.
- Гомбосүрэн. (2010). *Хэлний философи ба хэл шинжлэлийн философи*. Улаанбаатар.
- Нарангарав, Д. (2014). *Ажил мэргэжлийн лавлах толь*. Улаанбаатар.
- Равдан, Э. (2005). *Орчин цагийн хэл шинжлэл*. Улаанбаатар.
- Равдан, Э. (2012). *Европын олон хэлний суурь хөтөлбөр: сурах, сургах, үнэлэх*. Улаанбаатар: Удам соёл.
- Равдан, Э. (2013). *Хэрэглээний хэл шинжлэл (хэл сурахуйн онол)*. Улаанбаатар.
- Төмөртоогоо, Д. (2008). *Орчин цагийн монгол хэл*. Улаанбаатар.
- Ундармаа, А., & Ариунаа, Р. (2021). *Бага, суурь, бүрэн дунд боловсролын хичээл, сургалтын үр дүнг үнэлэх шалгуурыг хэрэглэх зөвлөмж (англи хэл)*. Улаанбаатар: Интерпресс ХХК.
- Щукин, А. Н. (2014). *Гадаад хэлний сургалт, онол-практик*. Улаанбаатар: Удам соёл.
- Энхбат, Д. (2003). *Хэл шинжлэлийн англи-орос-монгол толь бичиг*. Улаанбаатар.